

מערך שיעור

"לא תוכל להתעלם" (דברים, כב, ג)

על האחריות האישית והציבורית למניעת שפיכות דמים, גבולותיה ומגבלותיה

תחום דעת: חינוך, תנ"ך (משיק לתוכנית הלימודים ב"ב)

קהל יעד: חטיבה עליונה.

משך המערכ: שעה וחצי

מאחורי מצוות רבות המפוזרות לאורך חמשת חומשי תורה עומדת תביעה מוסרית משותפת: לא להתעלם מאנשים המצויים בצרה, במצוקה או בסכנת חיים. בחלק מהמקרים – הסכנה ברורה וחד משמעית ועל האדם הנחשף אליה מוטלת החובה להושיט יד ולהציל חיים. מנגד, במקרים מסוימים לא ברור האם הסכנה המתקיימת מאחורי הדלתות הסגורות, או באיזורים בלתי נראים אמיתית או מדומה. בחלק מהמקרים קיים חשש שהתערבות לא תסייע אלא אף תביא לפגיעה חמורה יותר בקורבן או במי שניסה לסייע לו. במתח הזה שבין חובת ההתערבות והדיווח למקרים שבהם יש ספק. בחובה לסייע משום פיקוח נפש, במקרים שבהם יש ספק ובגבולות השליטה והפיקוח בחברה דמוקרטית, עוסק מערך השיעור שלפנינו ודף הלימוד המלווה אותו.

לפתיחה:

מי שנפלה עליו מפולת \ אלחנן ניר

"מי שנפלה עליו מפולת

ספק חי

ספק מת

ספק הוא שם

ספק אינו שם

מפקחין עליו

אף-על-פי שיש בו כמה ספיקות. " (שולחן ערוך, אורח חיים, שכ"ט, ג)

ומי שלא נפלה עליו מפולת

והוא ספק חי ספק מת

ספק שם ספק אינו שם

מי בכלל יודע ממנו.

וכמה ספיקות שיש בו

וכמה רעדים

וגדרות דם הוא הנפש

שחיותו קטנות בנרד

והשטה פורחת,

ואין מי שישפסח עליו

יפוש אליו כפים בתפלה ויאמר לו:

ברוך אתה.

קרים את ראשו, וביט ויאמר לו:

אתה נראה טוב היום

אולי תקפץ לקפה

מי בכלל יודע

ממנו

מערך שיעור

איזה קונפליקט אתם מזהים בשיר?

(אפשר להתייחס למשחק הלשוני בין "לפקח את הגל" - בלשון המשנה - לחליץ אדם ממפולת שכיסתה עליו לבין פיקוח נפש ופיקוח מצד הרשויות ובין ספק הלכתי לספק אנושי - האם האדם צריך עזרה או נמצא בסכנה או אולי לא?)

מה הדילמה שעומדת מאחוריו?

איזו ציפיה מצד החברה כולה ומצד יחידים בתוכה עומדת מאחורי השיר הזה?

מוזמנים לשתף את הקבוצה בדילמה שהשיר הזה הזכיר לכם.

על רקע השיר הזה נעיין עכשיו בכמה מקורות מקראיים ובפרשנות חז"לית וימי ביניים עליהם תוך שאנו מזכירים לעצמנו את השאלות המרכזיות שבבסיס השיעור:

- ✓ אילו סיבות יגרמו לנו להתעלם ממצוקה או מבעיה של האחר? מה מחיר ההתערבות ומה מחיר ההתעלמות?
- ✓ האם כל אירוע של שפיכות דמים היה צפוי וניתן למניעה?
- ✓ עד כמה יכולות וצרכיות זרועות החוק להתערב בחיי אזרחים כדי להגן וכדי למנוע שפיכות דמים?
- ✓ אילו פעולות עומק חינוכיות יכולות למנוע מקרי רצח (בעיקר כאשר מדובר בנשים, ילדים או חסרי ישע)?

נתחיל את הלימוד בפרשת "קדושים" בספר ויקרא. התורה מצווה:

"לא תעמד על דם רעך" (ויקרא יט, טז)

התלמוד הבבלי ובעקבותיו גם רמב"ם מונים כמה דוגמאות מוחשיות לאירועים מסכני חיים מסוג זה:

"מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גורתו או לסטים באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר - לא תעמוד על דם רעך. (בבלי, סנהדרין, עג, א)

הרמב"ם ב"הלכות רוצח ושמירת הנפש" (פרק א, הלכה יד)

"כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך. וכן הרואה את חברו טובע בים. או ליסטים באים עליו. או חיה רעה באה עליו. ויכול להצילו הוא בעצמו. או ששכר אחרים להצילו ולא הציל. או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח, ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי

או באנס שהוא קובל על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה בליבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו."

ציווי זה אפילו עוגן במערכת החוק הפורמלית של מדינת ישראל:

ב28 לספטמבר 1998, נכנס לתוקפו חוק "לא תעמוד על דם רעך" הקובע:

- (א) חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לאל-ידו להושיט את העזרה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו.
- (ב) המודיע לרשויות או המזעיק אדם אחר היכול להושיט את העזרה הנדרשת, יראוהו כמי שהושיט עזרה לעניין חוק זה; בסעיף זה, "רשויות" - משטרת ישראל, מגן דוד אדום ושירות הכבאות.

חוק זה הופך את החובה המוסרית והדתית של עזרה לזולת לחובה הנובעת מחוק שהעובר עליה עלול להענש ולהיקנס.

בעת שהובא החוק לכנסת לקריאה שניה ושלישית ח"כ חנן פורת ז"ל, יוזם החוק, את יוזמתו:

"לא היינו נזקקים לחוק הזה אילו באמת היינו במצב שבו המוסר הטבעי, שלפיו אדם הרואה אדם אחר שנמצא במצוקה לנגד עיניו, לא היה מהסס, היה טורח ומציל, גם אם הדבר הזה היה עולה לו בהוצאות מרובות של ממון

ואפילו בסיכון של גוף. חשבנו בכל זאת, על רקע מקרים מצערים מאוד שהיו בשנים האחרונות ועל רקע רצון לקבוע נורמה שמעגנת את המוסר היהודי, הקובע "לא תעמוד על דם רעך", שאינך יכול לעמוד מנגד בשעה שאתה רואה את חברך נמצא בסכנה, וחברך הוא אדם באשר הוא אדם, יהודי כגוי, כל אדם באשר הוא, גדול, קטן, איש, אשה, עליך להושיט לו יד ולהציל אותו." (חנן פורת בתוך ארכיון דברי הכנסת, 22 ביוני 1998)

אולם, במקרים רבים, דרישה אנושית, הגיונית ומוסרית זו- להושיט יד כדי להציל אדם הנמצא בסכנת חיים הופכת מורכבת, מסוכנת ולעיתים אפילו בלתי ניתנת ליישום.

מה נעשה וכיצד נפעל כאשר מחיר ההחלצות למען אדם בסכנה הוא פגיעה בפרטיותו, בשיקול הדעת שלו, בחופש התנועה שלו? או כאשר האדם המצוי בסכנה מסתיר זאת מהחברה? או כאשר ההחלצות לעזרתו עלולה לסכן אותנו?

במצוות "עגלה ערופה" התורה וחז"ל בעקבותיה מרחיבים מאוד את גבולות האחריות. אולי אפילו מרחיבים מעבר ליכולת הסבירה של חברה ושל הנהגה:

דברים פרק כא

א כִּי-יִמָּצָא חָלָל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר הוּא אֶל-לִהְיֶה נָתַן לָהּ לְרִשְׁתָּהּ נָפֶל בַּשָּׂדֶה

לא נודע מי הקהו:

ב וַיֵּצְאוּ זִקְנֵיהָ וְשֹׁפְטֵיהָ וּמַדְדוּ אֶל הָעֵרִים אֲשֶׁר סְבִיבַת הַחָלָל:

ג וְהָיָה הָעִיר הַקְּרִבָּה אֶל הַחָלָל וְלִקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא עֵגֶלֶת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא עֶבֶד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא מִשְׁכָּה בָּעֵל:

ד וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת הָעֵגֶלֶה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בוֹ וְלֹא יִזְרַע וְעָרְפוּ שֵׁם אֶת הָעֵגֶלֶה בַּנַּחַל:

ה וַנִּגְשׂוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֱלֹהֵיהֶם לְשָׂרְתוֹ וּלְבָרָהּ בְּשֵׁם ה' וְעַל פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נִגְע:

ו וְכָל זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא הַקְּרִבִּים אֶל הַחָלָל יִרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם עַל הָעֵגֶלֶה הָעֲרוּפָה בַּנַּחַל:

ז וְעָנוּ וְאָמְרוּ יְדִינּוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ:

ח כִּפֹּר לַעֲמֵה יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ ה' וְאֵל תַּמֵּן דָּם נָקִי בְּקִרְבַּ עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם:

ט וְאִתָּה תִּבְעַר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבֶּךָ כִּי תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה':

איך אתם מבינים את הטקס המתואר בפסוקים אלה- האם זהו מעשה סמלי של התנערות מאחריות? כפרה על האדמה שעליה אירע הרצח? אירוע שנועד להעלות את הרצח על סדר היום ולזעזע את החברה? או לקיחת אחריות ברורה על הרצח? (אף שברור שזקני העיר לא ביצעו אותו)

לדעת פירוש רש"י ברור שיש כאן לקיחת אחריות מעבר למינימום הסביר:

רש"י לדברים, כא, ז: " ידינו לא שפכה - וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם!?"

אלא, לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לווייה. "

מה דעתכם על הדרישה מן הזקנים שעומדת מאחורי הפירוש הזה?

מערך שיעור

עד כמה היא ריאלית? האם הם באמת אחראים לכל אדם שעבר בעיר או באיזור שלהם?
האם אנחנו מודעים לכל רעב, בודד, נזקק או מי שמצוי בסכנה בחברה שלנו?
איך אפשר לדעת מה מתחולל מעבר לדלתות סגורות ועד כמה זו אחריותנו לדאוג לו?

ואל מי אפשר להפנות אצבע מאשימה אחרי שקורה אסון?
נחמה ליבוביץ כתבה על כך במפורש בשיעור שלה על פרשת עגלה ערופה:

"האחריות למותו של אדם חלה לא רק על מי שהרגו ממש.
מעשה נורא שנעשה "בשדה" – אחראי לו הציבור כולו,
"העיר הקרובה אל החלל" היא וזקניה אחראים לו.
כל אורחות חייהם, כל סדרי החברה,
כל מוסדות הכלכלה, הביטחון והחינוך,
הם ומנהיגיהם אחראים לרצח.
האשמה אינה רובצת רק על הפרט המבצע את המעשה,
אלא גם על הציבור כולו אשר הרוצח חי בתוכו.

האחריות היא רב כיוונית. " (נחמה ליבוביץ מתוך עיונים בספר דברים, עמודים 197-198)

בחטיבת פסוקים אחרת בספר דברים, מתייחסת התורה לשתי מצוות שדווקא אינן קשורות לתחומי האלימות ושפיכות הדמים אבל מרחיבות גם הן את מעגלי האחריות לרכושם ולרווחתם של אחרים:

דברים פרק כב

א לא תרצה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיה:
ב ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו נאספתו אל תוף ביתך והיה עמך עד דרש אחיך אתו והשבתו לו:
ג וכן מעשה לחמרו וכן מעשה לשמלתו וכן מעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם:
ד לא-תרצה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו:

מה הן שתי המצוות?

מהו הקונפליקט סביב מצוות אלה שמצוי בלשון הפסוקים עצמה? (להתעלם או לעזור)

באילו מקרים דווקא ההתעלמות יכולה לעזור?

אילו סיבות יגרמו לנו להתעלם ממצוקה או מבעיה של האחר?

מערך שיעור

אפשר להעזר כאן בדברי חז"ל בבבלי במסכת ברכות דף יט ע"ב ובמסכת סנהדרין דף יח ע"ב:

'התעלמת מהם' - פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם;

הא כיצד? - אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו או שהייתה מלאכתו מרובה משל חברו."

נסו להיזכר במקרים בהם התעלמתם ממישהו שאולי היה בסכנה?

למה התעלמתם? נסו להסביר את הדילמה ואת השיקולים.

האם העיון במקורות חיזק אצלכם את תחושת האחריות? האם לדעתכם בעקבות הלימוד תנהגו אחרת?

ומה יכולים מוסדות רשמיים לעשות? האם צריך להיות הבדל בין רשויות לאנשים פרטיים?

ומה אנחנו יכולים ויכולות לעשות? ממה אסור לנו להתעלם? [הנה דוגמאות לכמה דברים שאפשר לעשות](#)